

Mateja Režek

AZ 1956. ÉVI MAGYAR FELKELÉS VISSZHANGJA SZLOVÉNIÁBAN ÉS JUGOSZLÁVIÁBAN

A magyar felkelés a szlovén és jugoszláv politikai vezetés köreiben meglehetősen nyugtalanságot váltott ki, a szomszédos államban végbemenő forrongásra késlekedve és képmutatóan reagáltak. A jugoszláv vezetést óvatosságra intették mind a kül-, mind pedig a belpolitikai körülmények, különösen a Szovjetunióval meglévő bonyolult viszony, a nyugati gazdasági segítségtől való függés, továbbá a lakosság életkörülményekkel való esetleges elégedetlensége miatt a magyar események Jugoszláviában történő megismétlődésétől is tartottak.

A jugoszláv–szovjet közeledés folyamata, amely Sztálin halála után kezdődött és az ötvenes évek közepén, a belgrádi és a moszkvai nyilatkozatok aláírásával érte el csúcspontját, közvetlenül a magyar eseményeket megelőzően került zsákutcába. Jugoszlávia és a Szovjetunió viszonya stabilnak volt mondható, azonban egyik fél sem teljesítette maradéktalanul a másik elvárásait. A Szovjetunió törekvései arra irányultak, hogy Jugoszláviát politikai és gazdasági értelemben is magához láncolja, eltávolítsa nyugati szövetségeseitől, ily módon újra a keleti blokkhoz csatolva az országot. A jugoszlávoknak azonban a Szovjetunióhoz fűződő érzelmi és ideológiai kapcsolatok ellenére sem állt szándékukban lemondani függetlenségükről. Ráadásul az enyhülést a szocializmus jugoszláv modelljének megerősítésére próbálták felhasználni. Ráébredtek az el nem kötelezettség pozitív hozadékaira is, mind Keleten, mind Nyugaton. A nyugati nagyhatalmak, különösen az Amerikai Egyesült Államok a Tito–rezsime bőséges gazdasági, politikai és katonai támogatásban részesítette, s egyfajta ékként tartotta fenn a kettéosztott Európában. Jugoszláviát óvták a Szovjetunióval való szorosabb kapcsolat kiépítésétől, a jugoszláv mintával a szovjet szatellitállamokat az engedelmesség megtagadására bátorították. Moszkva és Belgrád közeledését ezért Nyugaton meglehetősen bizalmatlanul fogadták, az USA pedig csak akkor volt hajlandó jóváhagyni az újabb gazdasági segélycsomagot, ha megbizonyosodott arról, hogy Jugoszlávia megőrizte függetlenségét.

A nemzetközi politika szövevényes rendszerében a jugoszláv vezetés a magyar felkelés kapcsán azt az általánosan elfogadható álláspontot kereste, amely a legkevesebbet ártott volna saját megítélésnek a nemzetközi közvélemény szemében. Ez azonban az akkori körülmények között nem volt lehetséges – a szovjetek magyarországi politikájának támogatásával elvesztették volna a Nyugat támogatását, a szovjet beavatkozás elítélésével pedig a Moszkvával meglévő, viszonylag jó viszonyt tették volna kockára. A jugoszláv vezetők Nagy Imre reformkormányának intézkedéseit eleinte rokonszenvvel fogadták. Abban reménykedtek, hogy Magyarország Jugoszlávia példáját fogja követni, szimpátiájuk azonban semmivé lett, amint Nagy Imre egyre nyilvánvalóbban kezdte figyelembe venni a magyar felkelők radikális követeléseit, a felkelés pedig a szocializmussal szem-

beni ellenállássá nőtt. A magyarországi eseményekbe a jugoszlávok közvetlenül akkor kapcsolódtak be, amikor Nagy Imre és társai 1956. november 4-én a budapesti jugoszláv nagykövetségen kerestek menedéket. A jugoszláv vezetés ekkor még azt is fontolórra vette, hogy az egykori magyar vezetőnek menedéket ad Jugoszlávia területén, ezt azonban Moszkva élesen ellenezte, Nagy azonnali kiadatását követelve. A jugoszlávok a szovjet nyomásnak engedve tovább rontották volna amúgy is megtépázott tekintélyüket, ezért a Kádár János vezette új magyar kormánnyal való megegyezés mellett döntöttek, amely kötelezte magát arra, hogy Nagynak és munkatársainak szabad hazatérést biztosít és nem fogja őket üldözni.

Az 1956. november 4-i, második magyarországi szovjet katonai beavatkozás után a jugoszláv vezetésnek végül döntenie kellett arról, hogyan reagál a szomszédos államban történetekre. Egy nappal később, 1956. november 5-én szinte az összes jugoszláv lap megjelentette a jugoszláv hírügynökség, a Tanjug által közvetített hivatalos álláspontot. A tudósításban az szerepelt, hogy „az utóbbi napokban közvéleményünk aggodalommal szemlélte a reakciós elemek egyre erősödő tevékenységét” Magyarországon, ami nemcsak a magyar szocializmust veszélyeztetheti, hanem a világbékét is, ezért „az események fejlődésének objektív, hidegvérű mérlegelése arra kényszerít minket, hogy hozzáfogjunk a mostani események és a legújabb helyzet józan mérlegeléséhez”. A jugoszláv hatóságok „realizmusa” Kádár kormányának támogatásában és a magyarországi helyzet mielőbbi stabilizálódásának reményében fejeződött ki. Abban bíztak, hogy megvalósul a kormányprogram, és a magyar–szovjet viszony az egyenrangúság alapján szerveződik újra. „Természetesen egyedül azt értékeljük negatívan, hogy a magyar kormánynak a szovjet hadsereghez kellett segítségért fordulnia”, áll a Tanjug jelentésében, újra hangsúlyozván, hogy a magyarországi szovjet intervenció „a reakciós erők növekvő nyomásának” eredménye.

A jugoszláv vezetés álláspontját a magyar felkelésről a nyilvánosság előtt részletebben Tito ismertette 1956. november 11-én, Pólában. Az elnök terjedelmes beszéde, mellyel a brutális szovjet intervenció által kiváltott hazai és külföldi ellenállás miatt a szovjet politikától próbált elhatárolódni, megjelent minden jelentősebb jugoszláv sajtóorgánumban, és a nyugati média is átvette. A magyar felkelésért Tito a sztálinizmust tette felelőssé, értékelése szerint a desztalinizáció lassúsága a keleti blokkban még létező jelenség. Az 1956. október 24-i, első magyarországi szovjet katonai beavatkozást súlyos hibának nevezte, mivel az spontán ellenállást váltott ki, minek következtében sok kommunista a „reakciósok” oldalán találta magát. Ezek, Tito szavai szerint, kihasználták az emberek jogos elégedetlenségét, a sztálinizmussal szembeni ellenállás pedig a szocializmus elleni fegyveres felkeléssé alakult. A második szovjet intervenciót ezért szükséges rossznak tartotta, amely megmentette Magyarországot a polgárháborútól és az ellenforradalomtól, a világot pedig akár egy nagyobb összecsapástól.

Tito pólai beszéde olaj volt a tűzre, az egykori magyar miniszterelnök budapesti jugoszláv nagykövetségre való menekülése óta egyébként is feszült jugoszláv–szovjet viszony tovább éleződött. Titónak a sztálinizmus továbbéléséről mondott szemrehányásai

a Kremlben heves reakciókat váltottak ki, még inkább megszorodott a szovjet és a jugoszláv pártvezetés között a Nagy Imrének a jugoszláv nagykövetségre való menekülése óta meglehetősen sűrű, epés hangnemű levélváltások száma. Tovább rontotta a helyzetet Edvard Kardelj 1956. december 7-i, a szövetségi gyűlésen elmondott beszéde, melyben nemcsak megismételte a már ismert jugoszláv álláspontot, hanem a Kádár-kormány teljesítetlenül maradt ígéretei miatti aggodalmát is kifejezve tulajdonképpen megkérdőjelezte a második szovjet intervenció pozitív hatásait. Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti kapcsolat (1953 után) 1956 őszén ért újra mélypontjára, az éles hangvételű levélváltások pedig csak 1957 elején értek véget, a pártok közötti viszony nem hivatalos befagyasztásával. A magyar felkelésről vallott bizonytalan és következetlen jugoszláv álláspont negatív visszhangot váltott ki mind Keleten, mind Nyugaton, a csalódott magyarok pedig nem láttak bennük mást, mint politikai képmutatást.

A feszült külpolitikai helyzethez hasonlóan a jugoszláv vezetésnek a belpolitikában is adódtak gondjai. A szocializmus tíz éve után az életkörülmények javulását váró lakosság elégedetlenkedése ugyanis egyre növekedett, és a vezetés már a magyar felkelés előtt is kénytelen volt elgondolkodni a gazdaságpolitika megváltoztatásán. Tito a pólai beszédben elismerte, hogy a jugoszlávok nem lehetnek teljességgel elégedettek az életkörülményekkel, ezért ígéretet tett a nagy gazdasági beruházások korlátozására, az életszínvonal növelésére. Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy politikai ellenfeleik Jugoszláviában is az elégedetlenség szítására, a hatalom elleni fellépésre próbálják kihasználni a magyar felkelést, majd magabiztosan hozzátette, hogy a hatalom ettől nem fél, mivel „Jugoszlávia egészen más eset, mint Magyarország vagy akármelyik másik ország volt. Nálunk a forradalom véres népfelzabarádítási harccal párosult, melynek során alaposan megtisztítottuk országunkat.”

Jó egy héttel Tito pólai beszéde előtt, valószínűleg 1956. november 5-én Edvard Kardelj, a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottsága (JKSZ KB) Végrehajtó Bizottságának titkára Belgrádban, zárt ülésen ismertette először részletesebben a jugoszláv vezetés álláspontját; az ülésen jelen voltak a Jugoszláv Kommunista Szövetség járási bizottságainak titkárai. Ezt megelőzően a kommunisták sem kaptak tájékoztatást a legfelsőbb pártvezetés álláspontjáról, és többé-kevésbé saját belátásukra volt bízva a helyzet értékelése, ami sok esetben ellenkezett a pártvezetés politikájával. Kardelj az ülésen a járási bizottságok titkárai előtt a szovjet politikát és a magyarországi események fejlődését ugyanúgy értékelte, mint Tito Pólában, ezért minden jel szerint a jugoszláv álláspont fő értelmi szerzője ezúttal is Edvard Kardelj lehetett. A felkelés okait Magyarország túlzottan lassú desztalinizációjában látta, az első szovjet intervenciót elítélte, véleménye szerint az csak még inkább feltűzelte az ellenálló magyarokat, Nagy Imrét pedig az egypártrendszer eltörlésével a „reakciós erők” ölébe taszította. Kardelj ekkor még bízhatott Kádár őszinteségében és kormányának politikai programjában, ezért támogatta a második szovjet intervenciót, amely arra volt hivatott, hogy a magyar szocializmust megvédje az ellenforradalomtól. Beszéde végéhez érkező a dolgozók életszínvonalát – Tito pólai szerepléséhez hasonlóan – a jugoszláviai szocializmus fennállása és megszilárdítása szempontjából kulcsfontosságúnak nevezte.

A szlovén politikusok is tudatában voltak annak, hogy az alacsony életszínvonal a magyar felkelés mintájára a hatalom elleni lázadáshoz vezethet. Miha Marinko, a szlovén pártszervezet titkára és a népfront (SZDLS) elnöke a népfront 1956. november 8-i ülésén hangsúlyozta: a magyarországi és lengyelországi események arra figyelmeztetnek, „hogy a nemzeti jövedelem előirányzott elosztását módosítani kell, és az életszínvonal emelése érdekében mindent meg kell tenni”. A ljubljanaai járási bizottság titkára, Janez Vipotnik arról számolt be, hogy a magyarországi felkelés hatására felforrósodott a ljubljanaai politikai légkör, pedig „már a magyar események előtt is meglehetősen kielevezett volt a politikai helyzet, mely az utóbbi években minden ősszel fokozódik, ami összefüggésben áll az embereknek a tél átvészeléséhez kapcsolódó gondjaival”, ezért úgy vélte, hogy a nyilvánosságot mielőbb tájékoztatni kell a fizetések emelésének és az életszínvonal növelésének tervéről. Jugoszlávia-szerre meglehetősen széleskörűen elterjedt az a vélekedés, hogy Szlovéniában magas az életszínvonal, tette hozzá Marinko, amit megalapozatlan állításként visszautasított. Egy Kardelj-féle nyilatkozatra hivatkozott, miszerint „Szlovéniában a háború előtti helyzethez képest semmi sem javult. Sőt azt is hozzátette, hogy Szlovéniában a szakképzett munkás soha nem élt rosszabbul, mint éppen most.”

A szlovén politikai vezetés a szövetségi állásponttal egybehangzóan a nagy gazdasági beruházások visszafogásának, az életszínvonal emelésének pártján állt. A szlovén kormány vezetője, Boris Kraigher arra figyelmeztetett, hogy az emberekben nem szabad túl nagy reményeket ébreszteni az életszínvonal azonnali emelkedését illetően, mert ez csak még nagyobb elégedetlenséghez vezethetne. Megállapította ugyanis, hogy „csak a hadsereg fordított összegek lényeges csökkentésével lehetne elérni az életszínvonal növekedését. [...] Azonban minden jel arra utal, hogy ezen kiadásokat nem lesz módunkban csökkenteni.” A legfelsőbb szlovén politikai vezetés köreiben azt is elismerte, hogy Jugoszlávia erősen függ a nyugati segítségtől. Az amerikai gazdasági segítségről szóló szerződést, amely a jugoszláv vezetés számára mindennél fontosabb volt, a második magyarországi szovjet intervenció előestéjén, 1956. november 3-án írták alá. Ez nem maradt észrevétlenül, Kraigher ugyanis elmondja, hogy „már olyan hangok is hallatszanak, hogy a szerződés aláírásának napján, a Kádár kormányának létrejötte előtti napon még bíráltuk a magyarországi szovjet intervenciót, másnap pedig már támogattuk Kádár kormányát”. A tárgyalás végén Stane Kavčič arra figyelmeztetett, hogy „a szocializmus-sal nem megbékélt emberek” arról beszélnek, hogy a dolgozók életkörülményekkel való elégedetlensége miatt a magyar események megismétlődhetnek Jugoszláviában is, valamint hozzátette, hogy „a reakciós erőknél nagyon határozottan a tudomására kell hozni, kapni fognak a fejükre, ha arra pályáznak, hogy nálunk is történjen valami”.

Hasonló vita bontakozott ki a JKSZ KB 1956. november 20-i plenumán is. Miha Marinko ekkor újra hangsúlyozta, hogy a „viharos időkre” való tekintettel a városi és ipari központok dolgozói és alkalmazottai életszínvonalának kérdését „teljes lelkiismerettel” kell kezelni, ugyanis „nem egy esetben történt meg, hogy a tragikus magyar események analógiájára nálunk is a kommunisták ellen szítottak”. Egyszersmind figyelmeztetett a kommunisták „defenzívájára”, mert „nem reagáltunk elég határozottan” a

magyar eseményekre, „állami vezetésünk pedig különböző okok miatt nem adott ki hivatalos álláspontot”, miközben „a különböző kispolgári demokraták, mint Djilas” álláspontjukkal átléptek a megengedett határon.

Marinko valószínűleg Djilasnak a magyar felkelés kapcsán kialakult jugoszláv „semlegességre” vonatkozó, az AFP francia hírügynökségnek adott interjújában kifejtett kritikájára, valamint az amerikai baloldali The New Leader című újságban megjelent írására célzott, melyben Djilas a jugoszláv „nemzeti kommunizmust” reformra képtelennek nevezte, s egyben megjósolta a kommunizmus végét is. A JKSZ KB plénuma előtti napon, 1956. november 19-én letartóztatták Milovan Djilast, a jugoszláv párt egykori magas beosztású funkcionáriusát. A büntető törvénykönyv 118. cikke alapján a jugoszláv politika „hamis színben való feltüntetése” és a „a tények meghamisítása” volt a vád, 1956. december 12-én pedig háromévi, Sremska Mitrovicában letöltendő szigorított fegyházra ítélték.

A JKSZ KB plenáris ülésén Marinko bevezető beszéde után a járási titkárok számoltak be a saját járásaikban kialakult politikai helyzetéről. Beszámolóik meglehetősen hasonlóak voltak. A ljubljana-i párttitkár, Janez Vipotnik kijelentette, hogy a magyar felkelés Ljubljánában „különféle reakciókat váltott ki”, a helyzet csak Tito 1956. november 11-i beszédével nyugodott le némileg, „még a kommunista szövetségben is, szervezetünk legkiválóbb tagjai között” is vita folyt, mely „abba az irányba mutatott, hogy nálunk is Djilasszal kell kombinálni, és többpártrendszerrel kell bevezetni”. A munkások alacsony életszínvonala is aggasztotta Vipotnikot, a helyzet komolyságáról szóló állításait a legutóbbi év gazdasági emigrációról szóló adataival támasztotta alá. Kijelentette, hogy Szlovéniában a gazdasági emigránsok száma 1956-nak csak az első tíz hónapjában 157%-kal nőtt az 1955-ös évhez képest, vagyis mintegy 3500 főre, ez a szám pedig ennél is magasabb lenne, ha 1527 személyt nem fogtak volna el a határon. Elmondta azt is, hogy a magyar felkelés alatt megszorodtak az életkörülményekre vonatkozó kritikák, „és egyre jobban terjedtek az olyan hangok, melyek szerint nálunk is kellene csinálni valami hasonlót, hogy forradalmi úton oldják meg a gondokat”. Tito beszéde óta, az életszínvonal növelésére tett ígéreteket követően „enyhülést tapasztaltak. Igaz, az emberek most változást várnak”, figyelmeztetett Vipotnik. Figyelmeztetését megerősítette Mirko Zlatnar, aki kiemelte, hogy az ígérek miatt az embereknek magas elvárásaik vannak, „valószínűleg túl magasak is, és kérdéses, hogyan fognak reagálni egy kicsit később”, ugyanis „ha gazdaságunkban nem fogunk változásokat kieszközölni és nem fog bekövetkezni a két éve várt érdembeli javulás, az elégedetlenség valamivel később, de erőteljesebben fog kitörni, mint most”. A plenáris ülésen részt vevők megállapították, hogy a magyar felkelésre a hazai politikai propaganda nem adott megfelelő választ, és a párt szerveinél is meglehetősen fejtelenség uralkodott. „Az utca embere kommentálta az eseményeket, mi pedig csak hallgattunk”, hangzott Fedor Kovačič önkritikus véleménye. A hatástalan propaganda Mitja Ribičičet is aggasztotta, igaz, egyszersmind felvetette azt is, hogy „nem érkezett-e el az idő, hogy bizonyos újságíróinkat, újságainkat és folyóiratainkat a különböző külpolitikai események szabadabb kezelése felé irányítsuk és egyes ügyekben meghagynánk a saját álláspont kialakításának lehetőségét, melyekkel

pontatlanság esetén vitába szállhatnánk”. Stane Kavčič ezúttal is az utolsók között szólalt fel, a hatalom elleni kritikákra és a dolgozók életkörülményekkel való elégedetlenségére reagálva pedig rezignáltan kijelentette: „Olyan helyzet állt elő, hogy reakciós elemeink saját proletariátusunkra akarnak támaszkodni.” Ez a felismerés a magukat a munkásosztály élcsapatának kikiáltó kommunisták számára kétségtelenül súlyos csapás volt.

Az Állambiztonsági Igazgatóság (UDV) szlovén részlege a magyar események szlovéniai visszhangjáról készített terjedelmes jelentésében megállapította, hogy eddig egyetlen esemény sem váltott ki olyan mértékű figyelmet és nem volt olyan hatással a hazai viszonyokra, mint éppen a magyar felkelés. Ennek magyarázatát elsősorban az életkörülményekkel való elégedetlenségben kell keresni. A számos éles kritikát, melyet „egyébként becsületes állampolgárok” is megfogalmaztak, a jelentés szerzői a sajtó számlájára írtak, „melyből hiányoztak a világos álláspontok”; szerintük ezt bizonyította Tito pólai beszédének fogadtatása, „melyet követően az emberek tisztázták önmagukban az eseményekkel kapcsolatos nézeteiket”. Egyszersmind figyelmeztettek arra is, hogy az életkörülmények javítására vonatkozó követelések a marsall beszédét követően megerősödtek és „világosabb, határozottabb formát öltöttek”, az UDV éppen ezen a ponton látott „esélyt rendzavarásra, melynek komolyabb hatásai lehetnek”. A kedvezőtlen gazdasági helyzetet értékelésük szerint az egykori polgári pártok maradványaiból, értelmiségiekből, egyetemi hallgatókból, a papság tagjaiból, a vagyonos parasztok és iparosok köreiből, valamint egyes munkások csoportjaiból szerveződő politikai ellenfelek használják ki, a hatalom elleni ellenállást pedig az alacsony életszínvonalra alapozó propagandájukkal szítják. Ezen körök „ellenséges tevékenységét” az UDV két időszakra osztotta. Az első időszakban, 1956. október 23-a és november 4-e között úgy vélték, a rezsím kritikussai és ellenfelei még meg voltak győződve arról, hogy Magyarországon a felkelők fognak győzedelmeskedni. Abban reménykedtek, hogy a közvélemény nyomása alatt Jugoszláviában is többpártrendszert vezetnek majd be. Az UDV megállapította, hogy a „reakciós elemek” meglehetősen megosztottak voltak, és a jelentés szerint tisztában voltak azzal is, hogy önállóan nem tudnának megszervezni egy felkelést, ezért elsősorban a munkások elégedetlenségében látták a lázadás szításának lehetőségét. A második szovjet intervenció a hatalom kritikussait és ellenfeleit meglehetősen letörte, igaz, még mindig reménykedtek abban, hogy a jugoszláv vezetés mégis belátja majd, hogy a gazdaságban a kommunizmus kudarcot vallott, s lehetővé fogják tenni legalább még egy párt létrejöttét, ha csak a népfront keretein belül is. Úgy gondolták mindazonáltal, hogy a rezsím hadseregével és titkosrendőrségével elég erős ahhoz, hogy egy felkelést csírájában elfojtson. Az UDV 1956 őszén a külpolitikai eseményekkel kapcsolatban 1167 „ellenséges kihágást” regisztrált, messze a legtöbbit Ljubljanában és Koperben. 46 személy ellen indítottak eljárást, melyek közül 4-et átadtak a bíróságnak, 13-at a szabálysértési bírónak, a többi személyt pedig kihallgatták.

A szlovén kritikus értelmiség képviselői álláspontjukat többnyire csak zárt körben fejtették ki. Az UDV jelentésében több tucat értelmiségi szerepel – a háború előtti pártok hívei, művészek, publicisták, újságírók, professzorok, akadémikusok, hallgatók és

egyebek. Az értelmiség és a lakosság egyéb rétegeinek köreiben a legelterjedtebbek a többpártrendszer bevezetésének feltétlen szükségességéről szóló vélekedések voltak, noha a háború előtti pártok tagjainak többsége tisztában volt azzal is, hogy az egykori pártok feltámasztása nem lehetséges. Megelégedtek volna akár a kétpárti rendszerrel is, „de ebben a meglehetősen elterjedt vélekedésükben sem voltak egységesek. [...] Kifejtett gondolataikból és álláspontjaikból világosan látszik, hogy hiányzott az egység, és ilyenformán nem léteztek egységes ellenséges gócpontok sem. Csak szűkebb környezetükre hatottak.” A többpártrendszer bevezetésére vagy legalább a nagyobb politikai szabadságra irányuló törekvésekkel, valamint a hatalom és annak politikájának kritikusaival kapcsolatban az UDV jelentésében számos ismert személyiség neve szerepel – a legismertebb szlovén politikai ellenzéki, Edvard Kocbek mellett a kereszténydemokrata Srečko Žumer, a szocialista France Svetek, a műszaki egyetem professzora és a katolikus tábor egykori központi alakja, Andrej Gosar, a történész Silvo Kranjec, a liberálisok: Jakob Konda, Janko Tavzes és Stanke Dimnik, a pénzügyi jog professzora, Vladimir Murko, Ivan Grafenauer akadémikus irodalomtörténész, a művészettörténész Emilijan Cevc, Milko Matičetov etnológus és mások.

Egyes szlovén értelmiségiek úgy vélték, hogy a kétpártrendszer bevezetésével az új párt elnöke Milovan Djilas lehetne, aki Nagyhoz és Kádárhoz hasonlóan korábban vezető szerepet töltött be Jugoszláviában. Hasonlóan gondolkodtak Jugoszlávia más részein is, ezért nem véletlen, hogy a hatalom éppen a magyar felkelés idején döntött először úgy, hogy Djilast le kell tartóztatni. A hatalom Djilas elvtársait is figyelte, főleg Vladimir Dedijert és a horvát „djilasisztákat”: Dušan Diminićet, Marijan Stilinovićot és a Naprijed pártlap más egykori munkatársait, akik „bizonyos cselekmények” végrehajtásához megfelelőnek találhatták a helyzetet. Djilas letartóztatásának szlovéniai visszhangjáról az UDV egy másik részlege 1956. évi jelentésében számolt be. Djilas letartóztatásának legtöbb kritikáját a Naši Razgledi munkatársainak körében találták, ahol Vlado Vodopivec, a szlovén kormány kulturális és oktatásügyi tanácsának titkára, valamint Ljubo Bavcon és Uroš Kraigher úgy vélték, hogy „a letartóztatással Djilast sérelem érte”. Ezt a hatalom félelmének számlájára írták, és megjegyezték, hogy Djilas válhat a jugoszláv Nagy Imrévé. Az értelmiségiek lelkesedtek a Petőfi Kör irodalmárai iránt is, akik kulcsszerepet játszottak a magyar felkelésben. A legélesebben a Naši Razgledi munkatársa, Bojan Štih fogalmazott, aki arról beszélt, hogy az írók a magyar felkelés élcsapatát alkotják, és ehhez hasonlóan a hazai irodalmároknak is vezető társadalmi erővé kellene válniuk, az újságíró Dušan Biber pedig kijelentette, hogy a jugoszláv irodalmárok bátorság dolgában elbújhatnak magyar kollégáik mögött. Az értelmiség nagy társadalmi jelentőségében és a magyar irodalmárok pozitív szerepében biztosak voltak a Beseda című irodalmi folyóirat munkatársai is, legfőképpen Ciril Zlobec és Janko Kos, valamint más irodalmárok, mint Boris Grabnar, France Vreg vagy Vojko Duletič, akik visszautasították Kardelj 1956. december 7-én a szövetségi parlamentben elmondott értékelését, mely szerint a Petőfi Kör értelmiségijeit negatív, reakciós szerepet játszanak.

A szlovén értelmiségiek közül Edvard Kocbek állt a legszigorúbb felügyelet alatt, aki az UDV értékelése szerint „az egyetlen személy, akinek megvannak a kapcsolatai és az el-

határozása az aktív ellenálláshoz”. Kocbek 1956. november 21-én levelet kapott Alojz Rebula trieszti irodalmártól, melyben „megrendülve a történelmi eseményektől” a trieszti Sidro folyóiratban való közreműködésre hívta, amely Tokovi névre átkeresztelve központi kulturális folyóirattá válhatna, ahol a szlovén értelmiségiek szabadabban írhatnának, mint otthon. Kocbek elfogadta az együttműködést és küldött is három verset, melyek közül az egyik az *Október huszonharmadika* címet viselte. Az UDV jelentése szerint a magyar felkelés ideje alatt Kocbek „intenzívebb kapcsolatot tartott fenn keresztényszocialista barátaival”, különösen a ljubljanaai opera rendezőjével, Ciril Debevccel, az író és fordító Janez Gradišnikkal, a költő Jože Udovičcsal, a Nemzetiségi Kutatóintézet munkatársával, Lojze Udéval és másokkal. A magyar események kapcsán Kocbek kijelentette, hogy az az emberekben nagy reményeket ébresztett, valamint az életkörülményekkel való elégedetlenség miatt „nem zárta ki a belső forradalom lehetőségét” sem Jugoszláviában. Megjósolta, hogy a kommunista rezsim bukásával Horvátország és Szerbia vértengerbe süllyed majd, miközben Szlovénia kikiálthatná függetlenségét. „Képviselőjünknek értékelése szerint ing. Levstik felelne meg a leginkább, akivel régi baráti társaságuk körében többször találkozik”, fontolóra vette továbbá egy „haladó szlovén párt megalakítását is, melynek vezetője ő maga lenne. A kommunistáktól csatlakozhatna Levstik csoportja, és a »Dejanja« köreiből is toborozna számos irodalmárt és keresztényszocialistát.” A jelentések szerint Kocbek a magyar felkelés leverése után is „meglehetősen ellenséges maradt. Azt mondja, hogy még a partizánseregben sem volt ekkora kedve az önfeláldozásra, a cselekvésre, az eseményekbe való beavatkozásra. És ha ezért a beavatkozásért az életével kell is fizetnie, örömmel áll elébe.”

A szlovén titkosrendőrség a katolikus egyházon is rajta tartotta a szemét. Az UDV jelentésében az áll, hogy a szlovén egyházi vezetés a magyar felkelés kapcsán „semmilyen hivatalos álláspontot nem dolgozott ki, a papság ezzel kapcsolatban nem is kapott semmiféle utasítást”, a magyar események kapcsán „nagyon világos differenciálódás zajlott le az ellenséges és pozitívabb irányultságú papság között”, ez előbbi azonban „meg sem kísérelte ellenséges akciók vagy tüntetések szervezését”. Különösen Anton Vovk püspökre figyeltek, aki „pedánsan” követte a külföldi rádióállomások adásait, a politikai helyzetről a papsággal nem beszélt, „részben azon félelme miatt, hogy többségükben – mint mondotta – az UDB emberei”. Az UDV az egyházi körökből a hatóságok legélesebb kritikusai között tartotta számon a ljubljanaai papnevelde prorektorát, Jožef Pogačnikot, France Kimovc kanonokot, Janko Arnejc és Josip Šimenc kanonokokat, a celjei apátot, Peter Kovačičot, néhány ferencset, köztük Roman Tominecet és másokat. Az említett lelkészek a magyar felkelésben a kommunizmus végének kezdetét látták, és a Jugoszláviában bekövetkező gyökeres változásokban reménykedtek. Véleményüket csak szűkebb körben fejtették ki. A legélesebb kritikát Tominec atya fogalmazhatta meg, aki „azt mondja, hogy gazdaságunk a végletekig elhibázott, hogy »a vezérek« leváltásakor nem kell őket lelőni, végezzenek megalázó kényszermunkát, egytől egyig rablók és tolvajok.” A szlovén katolikus lelkészek, Cirill és Metód Társaságának tagjai, akik közelebb álltak a hatóságokhoz, az UDV állítása szerint a magyar felkelés idején támogatták a jugoszláv politikát, és elvárták, hogy határozottabb lépéseket tegyenek az életszínvonal

emelésére, valamint az állam és az egyház kapcsolatának rendezésére. A teológiai egyetem dékánja, Stanko Cajnkar és Janez Janžekovič professzor úgy vélte, hogy a magyar felkelés súlyos csapást jelentett a szovjet kommunizmusra. Egyes források szerint Janžekovič azt is kijelentette, hogy Alojzije Stepinac bíboros szabadon bocsátásával „a horvátok örömben megismételnék a magyar eseményeket, az usztrasák pedig végignézhetnék a hatalom gyengülését”. Úgy vélekedett, hogy a jugoszláv hatóságoknak rendezniük kellene Stepinac helyzetét. Mindemellett az UDV Alsó-Szlovéniában és a Tengermelléken feljegyzett 15 esetet, amikor lelkészek, köztük a Cirill és Metód Társaság tagjai imára szólították híveiket a békéért, „mintegy 6 esetben pedig a kifejezetten ellenséges lelkészek” Magyarorszáért szerveztek imát.

A magyar felkelésre a lakosság reakciója kivételes volt. A szomszédos országban zajló események iránti érdeklődés olyan mértéket öltött, hogy 1956. október 23-át követően jelentősen megnőtt minden jelentősebb jugoszláv napilap példányszáma. Az emberek lelkesen hallgatták a rádiót, a hazai híradások mellett pedig érdeklődést mutattak a külföldi rádióállomások iránt is, különösen a London, a Szabad Európa, az Amerika Hangja és a Vatikán rádióállomások voltak népszerűek. Nagy érdeklődéssel olvasták a külföldi nagykövetségek tájékoztatóit, különösen az amerikaiét és a britét. A magyar felkelés alatti szlovén közhangulatról az UDV azt írta, hogy „a felkelőkkel való szimpatizálás általános volt”, ennek magyarázatát a jelentés szerzői a „lakosság nagy részének szovjetellenes érzelmeiben”, az életkörülményekkel való elégedetlenségben és az emberek elégedetlenségét ügyesen kihasználó „reakciós elemek” tevékenységében látták. A szerény életkörülmények miatt a hatalommal szemben a munkásság is kritikus volt. A nagy vállalatoknál és az ipari központokban általános volt az elégedetlenség, széles körben elterjedt vélekedés volt, hogy a magyar események megismétlődhetnek Jugoszláviában is, amennyiben az állapotok nem rendeződnek. A munkások elégedetlenségének központjai az UDV jelentése szerint a jesenicei vasmű, a Sava, a Peko, a Pletenina, a Litostroj, az Anhovoi Cementgyár, a Kidričevoi Timföld- és Alumíniumgyár, a maribori TAM és más nagy gyárak mellett a trbovljei, hrastniki és zagorjei bányák voltak. 1958 januárjában éppen ez utóbbiakban robbant ki a szocialista Jugoszlávia első nagy munkástüntetése. A hatalom a tüntetések ügyében gyorsan és határozottan, mégis erőszakmentesen intézkedett, igaz, Edvard Kardelj a JKSZ KB 1958. január 24-i plénümán a trbovljei és magyarországi események összehasonlításánál arra figyelmeztetett, „csak a véletlenül múlt, hogy Trbovljében nem kellett fegyveresen beavatkozni”. A tüntető trbovljei munkások ugyanis a magyar felkelőkkel ellentétben „nem ültek fel az ellenforradalmi jelszavaknak”, pedig akár ez is bekövetkezhetett volna. Ebben az esetben a „hatalom kénytelen lett volna erővel és fegyverrel beavatkozni. Meg kell mondanom, mi készek voltunk erre is, és nem fogunk gondolkodóba esni, ha valaki dolgozó népünk szocialista vívmányait veszélyezteti”, tette hozzá Kardelj.

Az UDV a magyar felkelés kapcsán több száz „nyilvános kirohanást” és fenyegetést jegyzett fel, melyeket többnyire „ittas parasztok, munkások és kisiparosok” mondtak ki. Az értelmiségiek kirohanásai ritkák voltak. A jellegzetes „nyilvános kirohanások” között említették például Ciril Golmajer maribori nyomdász szavait, aki „élvezettel figyelte

volna, ahogy lógnak a főtéren az UDV tagjai és a pártfunkcionáriusok”, és a partizán emlékéremmel kitüntetett Ludvik Pangerceít, aki azt mondta, hogy „ha nem következik be nálunk is fordulat, mint Magyarországon és Lengyelországban, a kitüntetésemet a kutyám nyakába akasztom és elküldöm Miha Marinkónak”. Az UDV néhány falfirkára is rábukkant, például Mariborban: „Éljenek a magyar hősök”, a trbovljei bánya fürdőszobájában: „Halál a kommunistákra”, az anhovói cementgyárban: „A pestistől, az éhségtől, a háborútól és Titótól – ments meg minket Urunk” stb. Ezzel egy időben a lakosság köreiben terjedt a háborús pszichózis és a felvásárlási láz, sokhelyütt titkos mozgósításról, az emigráció betöréséről, a kommunisták meneküléséről és hasonlókról lehetett hallani. Az UDV jelentése szerint a háborús pszichózis a második szovjet intervenció idején ért a tetőfokára, a legelterjedtebb pedig a határmenti régiókban volt, főleg a Muravidéken és a Tengermelléken, ahol „a határ biztosítása miatt” a Jugoszláv Néphadsereg jelentősebb csapatmozgásaira került sor. A Muravidéken volt leginkább tapasztalható a szovjetellenesség és a Jugoszláviába való szovjet betöréstől való félelem is, amit a jelentés szerzői a Muravidéket 1945 áprilisában megszálló szovjet hadsereg és katonái cselekedeteinek emlékével magyaráltak. Arról is beszámoltak, hogy a muravidéki magyar kisebbség nemzeti érzései is jelentősen megerősödtek, egyesek egyenesen a magyar felkelőkhöz való csatlakozásról, a magyar–jugoszláv határ revíziójáról beszéltek, a fogadóiban horthysta dalokat énekeltek.

A hatalmat a magyar felkelés kapcsán ért számos kritikáért az UDV részben az újságírókat tette felelőssé. Megállapították, hogy „napilapjaink és rádióink nem nyújtottak objektív képet az eseményekről”, „a bombasztikus címek és riasztó hírek, melyek újságjaink első lapjain jelentek meg, negatív eszmecserét, dezorientációt és hivatalos álláspontunk nem világos tolmácsolását eredményezték”. A hazai média nem elégítette ki az emberek kíváncsiságát, ezért a külföldi sajtót tanulmányozták és külföldi rádióadásokat hallgattak, „az eseményeket pedig politikai meggyőződésük, saját belátásuk szerint kommentálták”. A Slovenski Poročevalec külpolitikai szerkesztősége a magyar felkelés kitörése után még külön gyűlést is összehívott a munkatársak részére, „hogy mindenki elmondja a véleményét”. Aljoša Furlan, Božidar Pahor, Jaka Štular és Dušan Savnik újságírók azt mondták, hogy Lengyelország és Magyarország a fejlődésben megelőzte Jugoszláviát, ezért a jugoszláv vezetésnek is el kellene gondolkoznia a demokratizáláson. „Zavaros fogalmak” a Ljudska Pravica-ban is előfordultak, ahol a magyar felkelőket hol forradalmároknak, hol ellenforradalmároknak hívták. A ljubljanei rádió munkatársai pedig csak nevettek „a Tanjug híreit olvasva, látván, hogy azok mennyire »el vannak ferdítve«, mivel azokat a nyugati sajtóból már korábban ismerték”.

A magyar felkelés és annak hazai visszhangja meglehetősen nyugtalanságot váltott ki a hatalom köreiben, igaz, a politikai körülmények ekkor még nem kedveztek a fordulatnak. A jugoszláv és szlovén pártvezetés ennek valószínűleg nagyon is tudatában volt, hiszen a kritikusokkal való leszámolásnál, Milovan Djilas esetét kivéve, nem nyúltak radikálisabb eszközökhöz. A pártvezetést a kritikus értelmiség és a politikai ellenzék felaprózódott maradékainak véleményénél sokkal jobban aggasztotta a munkásság életkörülményekkel való elégedetlensége, ami meglehetősen lelohasztotta a „munkásosztály

élcsapatának” önbizalmát. A felismerés, hogy az emberek a szocializmustól többet várnak, mint a szebb jövőről szóló ígéreteket, a jugoszláv kommunistákat hamarosan gazdasági reformok véghezvitelére kényszerítette. Amikor az életkörülmények végül a hatvanas években javulni kezdtek, a rendszer politikai változtatásának gondolatával is egyre könnyebben kacérkodtak, a rendszer gyökeres megreformálásáról való gondolkodásukat azonban a hatalom elvesztésétől való félelmük mindvégig bénította.

(B. Lukács György fordítása)